

**М. РЫСКУЛБЕКОВ АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ ЭКОНОМИКАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ**

**Н.ИСАНОВ АТЫНДАГЫ КУРУЛУШ, ТРАНСПОРТ ЖАНА
АРХИТЕКТУРА КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

Диссертациялык кеңеш 08. 22.646

**Кол жазма укугунда
УДК: 338.48**

Токторов Амантай Атантаевич

Кыргыз Республикасынын региондорунун туризмдин өнүктүрүү

08.00.05 – экономика жана эл чарбасын башкаруу

Экономика илимдеринин кандидаты
окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган

Автореферат

Бишкек 2022

Диссертациялык иш Муса Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономика университетинин туризм, меймандостук жана айлана-чөйрө кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи:

Атышов Көбөгөн

экономика илимдеринин доктору, Муса Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономика университетинин профессору

Расмий оппоненттери: Дербишева Эльмира Дупеновна

экономика илимдеринин доктору, доцент, Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин колледжинин деканы

Сариева Шайкул Каптагаевна

Ж. Баласагын атындагы КУУнун “Бухгалтердик эсеп, анализ жана аудит” кафедрасынын доценти, экономика илимдеринин кандидаты

Жетектөөчү уюм:

К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин экономикалык программалар жана башкаруу кафедрасы, дареги: 720044, Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары, Тынчтык проспекти 27.

Диссертациялык ишти коргоо 2023-жылдын 27- январында саат 13.00 дө М.Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин жана Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин алдында экономика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын ыйгаруу боюнча уюштурулган Д 08.22.646 диссертациялык кеңешинин отурумунда өтөт.

Дареги: 720033, Бишкек ш.,Тоголок Молдо көчөсү-58.

Диссертацияны коргоонун онлайн трансляциялоонун идентификациялык коду <https://vc1.vak.kg/b/102-mse-zzg-o48>

Диссертациялык иш менен М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин (Бишкек ш.,Тоголок Молдо көчөсү, 58) жана Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин (Бишкек ш. А.Малдыбаев көч, 346) китепканаларынан жана ошондой эле pak.kg сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2022-жылдын 27- декабрында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, э.и.к., доцент

Кадыралиев А.Т.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилденген теманын актуалдуулугу. Учурда туризм секторунан түшкөн киреше дүйнөлүк ички дүң продуктанын 9% камтыйт жана ар бир 12 жумуш орду менен камсыз кылып турат. Туристердин саны учурда 1,481 млрд. кишиден ашып, алынган киреше 1,460 млрд. долларды камтыйт. Көрүнүп тургандай туризм комплекси экономика секторлорунун ичинен улам барган сайын эн артыкчылыктуу багытына айланып баратат. Түшкөн кирешенин жалпы көлөмү жагынан экономиканын бул сектору азырынча мунай өндүрүү жана автомобиль чыгаруу өнөр жай комплекстеринен кийинки үчүнчү орунду ээлейт.

Туризмдин дүйнөлүк деңгээлдеги өнүгүшү бирдей эмес, бул биринчи кезекте өлкөлөрдүн жана региондордун социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн түрдүү көрсөткүчтөрү менен ырасталат. Туризм учурда Европа регионунда жайгашкан өлкөлөрдө мыкты өнүккөн. Бул аймак дүйнөлүк туризм рыногунун 70%тен ашыгын жана валюталык кирешенин 60%ке жакынын түзөт. Региондогу бир катар мыкты өнүккөн өлкөлөрү, мисалы, Швейцария, Италия, Франция байлыктарынын олуттуу бөлүгүн убагында туризмди өнүктүрүүгө жумшашкан. Ал эми божомолдонгон маалыматтарга ылайык келечекте туристтик ири региондордун экономиканын бул сектору Азия -Тынч океан регионунда кыйла тез өнүгөт. Алибетте мындай алгылыктуу жагдай Кыргызстандын региондорунда дагы туризмдин ыкчам өнүгүшүнө оң таасирин тийгизет.

Кыргызстан туристтик ресурстук потенциалдык мүмкүнчүлүктөрүн колдонуу жана келген туристтердин саны, түшкөн кирешенин көлөмү жагынан дүйнө өлкөлөрүн ичинен азырынча төмөнкү катарда турат. Ошол эле учурда республиканын региондорунда дүйнөлүк деңгээлдеги уникалдуу жаратылыш-рекреациялык потенциалы, асман тиреген аска тоолору, тарыхый-маданий ресурстары орун алган. Андыктан эл аралык талапка жооп бергидей туристтик комплекстерди региондордун ар биринде кластерлик ыкмада өнүктүрүүгө болот.

Айтмакчы, Кыргызстандын экономика секторлорун, анын ичинде туризм комплексин өнүктүрүүгө кластердик ыкманы кеңири колдонуу, иштиктүү чараларды көрүү тууралуу көйгөйлөр мамлекеттик деңгээлде каралып келе жатат. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2019-2023-жылдарга туризм тармагын өнүктүрүү боюнча 2019-жылдын 2-февралында бекитилген программасында туризмге региондук кластердик ыкмаларын киргизүү жана мамлекеттик башкаруу тутумун өркүндөтүү, туризмди өнүктүрүүгө мыйзамдык чөйрөнү түзүү так көрсөтүлгөн. Ушундай жагдайды эске алуу менен экономиканын бул өзгөчө артыкчылык секторун өнүктүрүүгө кластерлик ыкманы кеңири колдонуу аркылуу инвестицияны арбын тартуу, каражаттын басымдуусун чегерүү өтө зарыл болууда.

Республиканын региондорунун арбын жана сапаттуу, экологиялык жактан таза жаратылыш-рекреация ресурстарын, жалпы эле туристтик потенциалын натыйжалуу өздөштүрүү менен туризм комплексин, анын инфраструктурасын эл аралык деңгээлде өнүктүрүүнүн, туристтердин санын, экспорттон түшүүчү

каражаттын көлөмүн арттыруунун, башкы багыттарын комплекстүү өнүктүрүү боюнча илимий изилдөө жүргүзүү зарылчылыгы келип чыгууда.

Илимий-теориялык, методикалык жана практикалык жактан региондук туризмди калыптандыруу жана андан ары карай өнүктүрүү боюнча Азар В. И. (1998), Александров А.Ю. (2004), Ананьев М.А. (2001), Адамс Гордон (2001), Балабанов И.Т. (2001), Биржанов М.Б. (2001), Борисов К.Г. (1999), Ф. Веллас (2004), Запесоцкий А.С.(2003), Исмаев Д.К.(2009), Колотова Е.В. (1998), Марков В.Д.(2010), Мироненко Н.С.(2014), Коннор П.О.(2005), Папирян Г.А.(2000), Сапрунов В.Б.(1998), Сенин В.С.(2014), Никсон Д.(1998) ж.б. чет өлкөлүк илимпоздордун эмгектеринде кеңири талданган.

Кыргызстандын туризмдин өнүктүрүүнүн региондук өзгөчөлүгүн изилдөө Алмакучукова О.М. (2002), Аманалиева М.О.(2013), Атышов К.А.(2014), Бекбоева М.А.(2015), Боконтаева А.К.(2014), Дудашвили С.Д.(2005), Жыргалбеков Т.Ж.(1998), Камчыбеков Т.К.(2001), Чонтоев Д.Т.(2013), Чубурова Ж.Т.(2018), Кочкорбаева М.Д.(2020), Комиссаров В.А.(2003), Низамиев А.Т.(2015), Оторбаева К. О.(2014), Токсобаева Б.А.(2014), Турдумамбетова Б.У.(2016) ж.б. окумуштуулардын эмгектеринде чагылдырылган. Ошол эле учурда региондук туризмди илимий - теориялык жактан кластерлик негизде өнүктүрүү жетиштүү иликтөөгө алынган эмес. Бул өз кезегинде диссертациялык ишти изилдөөнүн темасынын актуалдуулугун толук ырастайт.

Диссертациянын темасынын билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлгөн артыкчылыктуу илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык ишти Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2019-2023-жылдарга туризм чөйрөсүн өнүктүрүү программасынын, Кыргыз Республикасынын 2018-2040-жылдардын ичиндеги Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясын, Кыргыз Республикасынын экономикалык өнүгүүсүн инновациялык модернизациялоонун 2035-жылга чейинки концепциясынын ишке ашырууга, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Экономика жана коммерция министрлигинин 2021-жылдагы М.Рыскулбеков атындагы Кыргыз мамлекеттик университетине “Кыргыз Республикасынын экспорттук потенциалын кеңейтүү жана анын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу» темасы боюнча мамлекеттик заказына тыгыз байланыштуу.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Изилдөөнүн максаты региондук туризмди өнүктүрүүнү илимий-теориялык жактан негиздөө жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу болуп саналат.

Бул максатка ылайык, изилдөөнүн логикасына жана түзүмүнө туура келген төмөнкүдөй милдеттер ишке ашырылды:

1. Региондук туризмди өнүктүрүүнүн илимий-теориялык жана методикалык уңгусун изилдөө;
2. Туризмди өнүктүрүүнүн экономикалык маанисин жана анын региондук кластерин калыптандырууну негиздөө;

3. Республиканын жаратылыш - рекреациялык потенциалын иликтөөнүн негизинде региондук туристтик кластерлердин санын аныктоо;

4. Ысык-Көл регионунун жаратылыш - рекреация потенциалын экономикалык жактан баалоо;

5. Республиканын региондордун, анын ичинде Ысык-Көл регионунун туризм комплексин өнүктүрүүнүн келечектүү багыттарын иликтөө;

6. “Каракол” туристтик кластеринин келечекте калыптандыруунун моделин түзүп чыгуу;

7. Туристтик кластерди калыптандыруунун уюштуруу-экономикалык механизмдин иштеп чыгуу.

Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгы катары базар мамлелеринин шартында региондук туризмди өнүктүрүү келечектүү багыттарын аныктоо, кластерди калыптандыруу боюнча чечүүнү талап кылган олуттуу көйгөйлөрү ар тараптуу изилденип, тиешелүү жыйынтыктар чыгарылды. Булардын өзөгүн төмөнкүлөр түзөт:

- региондук туризмди өнүктүрүүнүн илимий-теориялык, методикалык негизи бир нукка түшүрүлүп, андан кийин тереңдетилип талдоого алынды;

- туризмдин индустриясынын дүйнөлүк региондор боюнча бирдей өнүкпөгөндүгүнүн экономикага тийгизген таасири жана региондук кластерлерди калыптандыруунун зарылчылыгы иликтенди;

- региондордун, анын ичинде Ысык-Көл регионуна келүүчү туристердин санынын жана түшүүчү каражаттын көлөмү боюнча божомол даярдалды;

- региондордун жаратылыш-рекреация потенциалын тоо алкактары (бийиктиктери) боюнча баалоо жүргүзүлүп, жыйынтыгында туризмди өнүктүрүүнүн келечектүү сегменттери аныкталды;

- республиканын жаратылыш - рекреациялык потенциалын иликтөөнүн негизинде региондук туристтик кластерлеринин саны, аларды адистештирүүнүн башкы багыттары иштелип чыкты;

- Ысык-Көл регионунун жаратылыш - рекреация потенциалын экономикалык жактан баалоонун жыйынтыгынын негизинде “Каракол” туристтик кластерин калыптандыруунун модели даярдалды;

- кластерди калыптандыруунун алты баскычты камтыган методикасын даярдоонун негизинде туристтик кластердин уюштуруу-экономикалык механизми иштелип чыкты.

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктарынын практикалык мааниси. Ишти даярдоонун жүрүшүнөн келип чыккан практикалык натыйжалары, далилдүү сунуштар жана корутундулар региондук туризм комплексин өнүктүрүү саясаттын ишке ашыруучу мамлекеттик органдар тарабынан туризм стратегиясын экономикалык багыттарын аныктоодо, ошондой эле республиканын региондоруна, келечектеги кластерлерди түзүүгө инвестиция тартуу максаттарына пайдаланылышы ыктымал. Диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболор жогорку окуу жайларында туризмдин региондук өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу дисциплиналар боюнча магистрлерге,

аспиранттарга, докторанттарга дарстарды окууда, ошондой эле илимий изилдөө иштерине колдонууга болот.

Алынган натыйжалардын экономикалык мааниси. Туризмдин илимий - теориялык, методикалык жактан иштелип чыккан негиздемеси, алынган жыйынтыгы жана практикалык сунуштары Кыргыз Республикасынын министирликтер, ведомстволор тарабынан даярдалуучу Кыргыз Республикасынын концепцияларына, социалдык-экономикалык өнүктүрүүнүн стратегиясына, туризмдин региондук башкы багыттарын аныктоого маалыматтык база катары колдонулушу мүмкүн.

Диссертацияны жактоого алынып чыккан негизги жоболору:

1. региондук туризмди өнүктүрүүнүн илимий - теориялык жана методикалык өзөгү илимий эмгектерди жеткиликтүү колдонуу менен кеңири иликтенди, тагыраак айтканда туризмди өнүктүрүүнүн региондук өзгөчөлүгү аныкталды;

2. туризмдин индустриясынын дүйнөлүк региондордо бирдей өнүкпөй тургандыгы, региондук кластерлерди кластерлерди калыптандыруунун мүмкүнчүлүктөрү, элалралык деңгээлдеги экономиканын өнүгүшүнө кошкон салымы, коомдогу социалдык туруктуулукка жетишүүсү, калкты жумуш менен камсыз кылуусу иликтөөгө алынды;

3. республиканын жаратылыш-рекреация ресурстары боюнча баалоо жүргүзүлүп туризмди өнүктүрүүнүн келечектүү багыттарын аныктоонун негизинде келүүчү туристтердин жалпы санын, ошондой эле түшүүчү каражаттын божомолу региондор боюнча иштелип чыкты;

4. республиканын региондорунда келечекте Ысык-Көл регионунун жаратылыш - рекреация потенциалын экономикалык жактан баалоонун жыйынтыгы менен “Каракол” туристтик кластерин калыптандыруунун модели түзүлүп чыкты;

5. кластерди калыптандыруунун алты баскычты камтыган методикасынын негизинде “Каракол” туристтик кластеринин калыптандыруунунун механизми даярдалды. Мунун өзөгүн алдыга коюлган максаты, ишке ашырылуучу милдеттери, кластерди калыптандыруунун экономикалык жана уюштуруу бөлүкчөсү, кластерди уюштуруунун негизги баскычтарын камтыйт.

Изилдөөчүнүн кошкон жеке салымы. Автор региондук туризмди өнүктүрүүнүн теориялык-методикалык иштелип чыккан материалдардын олуттуу бөлүгүн бир нукка салып, аны кыйла тереңдетип талдап, жыйынтык чыгарып, соңунан региондордун, өнүгүү деңгээлин изилдөөнүн негизинде, анын келечектүү башкы багыттары боюнча орто мөөнөттүү божомолу, “Каракол” туристтик кластерин калыптандыруунун модели, ошондой эле экономикалык-уюштуруу механизми дагы иштелип чыкты.

Изилдөөнүн жыйынтыгын апробациялоо. Автордун диссертациялык ишинин излдөөсүнөн алынган жыйынтыгы төмөнкүдөй эл аралык, республикалык конференцияларда, семинарларда баяндоо жасалган: Ш.Мусакожоевдик окуунун чегинде Т.К.Камчыбеков менен К.А.Атышовдун 70 жылдык марекесине карата өткөрүлгөн "Заманбап Кыргызстандын

экономикасы: көйгөйлөрү жана өнүгүү келечеги" эл аралык илимий-практикалык конференцияда. Бишкек, 2019); Ш.Мусакожоевдик окуунун чегинде экономика илимдеринин доктору, профессор, 90 жылдыгына арналган КР УИА мүчө - корреспонденти А.М.Молдокуловдун жана экономика илимдеринин доктору, профессор, ВАСХНИЛдин мүчө-корреспондент А.Ө.Орузбаевдин 90 жылдык маарекесине арналган "Интеграция шартында регионду өнүктүрүүнүн экономикалык көйгөйлөрү" эл аралык илимий-практикалык конференцияда. Бишкек, 2020),

Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда чагылдырылышынын толуктугу.

Диссертациянын негизги жоболору боюнча 2,7 б.т. көлөмдөгү 9 илимий эмгек жарыяланып, илимий изилдөөлөрдүн белгиленген темасынын негизги мазмунун ачып берди. Алардын ичинен 4 макала Россия Федерациясынын жана Кыргыз Республикасынын маалымат базасына кирген журналдарда жарыяланган.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү. Диссертациялык иштин түзүлүшү, анын максаты менен алынган жыйынтыгына карата аныкталып, киришүүдөн, үч бөлүмдөн, корутундудан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат. Диссертациялык иш компьютердик терүү менен 165 бетке жайгаштырылган, 38 таблицаны, 8 сүрөттү, 148 аталыштагы библиографиялык тизмени камтыйт.

ИЗИЛДӨӨ ИШИНИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациянын актуалдуугу, ири илимий программалар менен байланышы, илимий изилдөө деңгээли негизделип, изилдөөнүн максаттары жана милдеттери аныкталган. Диссертациялык изилдөөнүн коргоого чыгарылган негизги жоболору, экономикалык жана практикалык маанилүүлүгү, теориялык жана методикалык негиздери көрсөтүлгөн, алынган натыйжалардын экономикалык жана практикалык мааниси ачылган.

Биринчи бөлүмдө - **“Региондук туризмди өнүктүрүүнүн илимий-методикалык аспектиси”** – региондордун туризмдин өнүктүрүүнүн илимий-теориялык жана методикалык негиздери, экономикалык мааниси, туризм кластерин калыптандыруунун региондук өзгөчөлүгү изилденген.

Дүйнөлүк туристтик уюмдун атайын аныктамасына ылайык туристтик регион бул белгилүү бир жерге келген туристтерге эс алууну уюштуруу же ден соолукту чыңдоого ылайыкталган атайын жайлардын жана тейлөө көрсөтүүнүн тигил же бул деңгээлде калыптанган тийиштүү тармактары калыптанган аймак. Аныктамада көрсөтүлгөндөй, туристтик регион өз алдынча жай катары эсептелиш үчүн, эң алды менен ал жерге келүүчү туристтерге толук шарттардын уюштурулушу, тагырак айтканда, анда жайгаштырылуучу жайлары жана талапка дал келгидей тейлөө түрлөрү жетиштүү болушу башкы оруду ээлейт.

Региондук туризм - бул өлкөнүн аймагынын тиешелүү бөлүгүндө чет өлкөлүк туристтерге түрдүү тейлөөлөрдү көрсөтүү жана өлкөдө туруктуу жашаган адамдардын саякаттоо (чет өлкөгө чыгуу) менен байланышкан туристтик

ишканалардын тутумдаштырылган жана максаттуу иши болуп саналат [Биржаков М.Б. Введение в туризм [Текст]: Биржаков М. Б. СПб: "Изд. дом "Герда", 2002. – 27 - бет].

Дүйнөлүк деңгээлдеги региондук туризмдин калыптанышы эл аралык маанидеги олуттуу чарбалык процесстердин өнүгүшү менен коштолот дагы, алар жеке капиталдык салымдарды эл аралык чырмалышта, ар кайсы өлкөлөрдүн ири компанияларынын ортосундагы байланыштарды чыңдоодо жана туристтик бизнес чөйрөсүндө трансулуттук компаниялардын кеңейишине барандуу салымын кошуп турат. Бул деңгээлдеги региондук туризм индустриясынын абалы, кийинки жылдардагы объективдүү кыйынчылыктарга карабастан, жалпысынан туруктуу өнүгүүгө жетип жана экономиканын эң кирешелүү жана тез өнүгүп келе жаткан сектору катары ээлеген ордун сактап калууда.

Региондук туризмди өнүктүрүү эң алды менен жергиликтүү калкты иш жана тиешелүү каражат жагынан камсыз болуунун олуттуу фактору катары каралат. Келген туристтер, анын ичинде чет мамлекеттен эс алгандар менен өз ара аракеттенүүнүн алгылыктуу жыйынтыкталышы кабыл алуучу катары аракеттенген топ үчүн эң маанилүү болуп саналат (1.1-сүрөт).

1.1-сүрөт. Регионго келүүчү туристтер менен алака түзүүчү түзү

Булак: Автордун иштеп чыгуусу

Дүйнөлүк деңгээлде ааламдашуу процессинин күчөшү менен өлкөлөрдүн жана анын региондорунун экономика секторлорунун атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуунун уңгусуна айланууда. Ушундай шартта тигил же бул өлкөнүн улуттук инновациялык тутумунун алкагында инновациялык активдүүлүктү жана чарбалык субъектилердин кабылдоосун жогорулатуунун негизинде региондордун өнүгүшүнө тийиштүү өлчөмдө таасирин тийгизүүчү, натыйжа берүүгө көмөктөшүүчү жаңы ыкмаларды караштыруу зарыл болуп жатат. Ушундай прогрессивдүү ыкмалардын бири региондук кластер экендиги илимий чөйрөдө эчактан белгилүү.

Эл аралык бай тажрыйба көрсөткөндөй кластерлик ыкманы экономика секторлорунун бардыгына шайкештикте колдонуп, тиешелүү натыйжа чыгарууга болот. Ушундай экендигин региондук туризм боюнча теориялык жактан чыгарылаган илимий эмгектер, чет мамлекеттердеги түрдүү багыттарды камтыган региондун алкагындагы калыптанган кластерлер толук ырастайт.

Региондук кластердин максаты өлкө региондорунда туристтик бизнесинин беделин эл аралык базар алкагында жогорулатуу, атаандаштыкка толук жооп бергидей турситтик индустрияны өнүктүрүү жана жыйынтыгында арбын киреше табууга жетишүү. Кластер ишинин беттеген негизги өзөгүн бир нече компаниянын, мекеме, ишканаларды туризм бизнесине чегерүү боюнча бир нукка салуу ээлейт. Региондук туристтик кластерди калыптандыруу өз кезегинде туристтик-рекреациялык жайларды топтоштурууга жана алардын ич ара аракеттенишине өбөлгө түзүп, туристтик продукцияны эриш-аркактыкта иштеп чыгууга, өндүрүүгө, жайылтууга жана сатууга жеткиликтүү мүмкүнчүлүк түзүлөт.

Экинчи бөлүмдө - **“Кыргыз Республикасынын региондорунун рекреация потенциалы, туризмдин өнүгүшү жана келечеги”** – өлкөнүн жаратылыш-рекреация потенциалынын туризмди өнүктүрүүдөгү мааниси, региондордогу туризм тармактарынын өнүгүү тенденциясы, региондук туризмди өнүктүрүүнүн башкы багыттары иликтенген.

Изилдөөнүн объектиси: Кыргыз Республикасынын региондорунун туризм комплексин өнүктүрүү, туристтик кластерди калыптандыруунун уңгусун иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн предмети катары республиканын региондук туризмдин келечекте кластерлик ыкманын негизинде өнүктүрүү болуп саналат.

Изилдөөнүн максаты региондук туризмди өнүктүрүүнү илимий-теориялык жактан негиздөө жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу болуп саналат.

Изилдөөнүн методдору: статистикалык, салыштырмалуу, жалпылоо, жана экономика-математикалык моделдөө ыкмалары, сандык, системалык.

Иликтөө көрсөткөндөй республиканын региондорунда туристтердин, эс алуучулардын санын кыйла арбытууга ресурстук потенциалдык мүмкүнчүлүгү жетиштүү. Туризм комплексин, тагыраак айтканда курорт же эс алуунун тармактарына тиешелүү мекемелерди жайгаштырууда айрыкча чокусу асман тиреген бийик тоо кыркалары, мөңгү, көлдөр, минералдуу суу, дары баткак, табигый кумдуу жээктер, табигый токой тилкелери, эзелтеден калыптанган тарыхый-маданий, этнографиялык ресурстары, элдин мейман-достугу олуттуу орунду ээлейт.

Туризм комплексиндеги тейлөө кызматы убакыт өткөн сайын кеңейип, туристтердин саны арбып, валюта көп түшүп келгендигин статистикалык маалымат толук ырастайт. Акыркы 4 жылдын ичинде туристтик ишкердик чөйрөсүндөгү дүңүнөн түшүүнүн көлөмү 23,0 млрд. сомго, туристтик ишмердик чөйрөсүндөгү кошумча дүң нарк 10,0 млрд. сомго, туристтик тейлөө көрсөтүүнүн экспортунан түшкөн каражат 197,5 млн. долларга, бардык эс алгандардын саны 505,7 миң адмга, туризмдин базар алкагындагы тейлөө көрсөтүү түрлөрүнүн ичинен туристтик агенттиктердин ишмердүүлүгүнүн тейлөө көрсөтүүлөрү 9349 млн. сомго өскөн эле. Бирок, 2020-жылдагы бүт дүйнөгө тараган Пандемия COVID-19тун кесепетинен улам жогорудагы келтирилген туризмди өнүктүрүүнүн экономикалык негизги көрсөткүчтөрү, тагыраак айтканда келген туристтердин саны, түшүүчү акча каражаттарынын өлчөмү олуттуу кыскарган 2.1. таблицада көрсөтүлгөндөй.

Таблица 2.1. Кыргызстанда туризмди өнүктүрүүнүн негизги экономикалык көрсөткүчтөрү [108]

Көрсөткүчтөр	2016	2017	2018	2019	2020
Туристтик ишмердик чөйрөсүндөгү дүң чыгаруу ² , млн. Сом	50 757,8	61 695,4	69 153,0	73 745,5	40 473,8
Туристтик ишмердик чөйрөсүндөгү кошумча дүң нарк ² , млн. Сом	21 673,8	26 323,1	28 720,5	31 622,2	17 079,3
ИПДдагы туристтик ишмердик чөйрөсүнүн үлүшү ² , пайыз менен	4,6	5,0	5,0	5,1	2,9
Туризм чөйрөсүндөгү негизги капиталга инвестициялар, млн.сом	17 452,6	22 795,1	25 757,4	27 184,2	13 653,9
Тике чет өлкөлүк инвестициялардын түшүшү (кетүү агымын эсептебегенде), млн. дол.	3,4	17,3	59,7	157,8	39,8
Туристтик тейлөө көрсөтүүнүн экспорту ³ , АКШнын млн. доллары	415,6	418,2	453,4	613,1	120,4
Туристтик кызмат көрсөтүүнүн импорту ³ , АКШнын млн. доллары	437,3	345,6	275,5	379,8	78,7
Эс алгандардын саны - бардыгы, миң адам	1 273,2	1 375,1	1 380,4	1 778,9	463,9
уюштурулган сектордо	627,6	727,8	749,9	809,6	254,9
уюштурулбаган сектордо ⁴	645,6	647,3	630,5	969,3	209,0
Туризм чөйрөсүнүн кызматкерлеринин тизмелик орточо саны ⁵ , адам	8 284	8 474	8 485	8 931	7 212
Туризм чөйрөсүндөгү чекене сооданын жүгүртүүсү, млн.сом	20 122,1	21 727,8	21 843,6	23 119,4	10 670,4
туристтик агенттиктердин ишмердүүлүгүнүн тейлөө көрсөтүүлөрү	1 459,0	1 646,9	1 794,6	1 808,4	804,8
санаториялык-курорттук ишмердиктин тейлөө көрсөтүүлөрү	653,5	677,2	703,9	730,4	354,0
мейманканалар жана башка жашоо жайларынын тейлөө көрсөтүүлөрү	3 567,5	3 211,4	3 277,4	3 380,4	1 129,2
Туризм чөйрөсүнүн базар алкагындагы тейлөө көрсөтүүлөр, млн. сом:					
туристтик агенттиктердин ишмердүүлүгүнүн тейлөө көрсөтүүлөрү	1 459,0	1 646,9	1 794,6	1 808,4	804,8
санаториялык-курорттук ишмердиктин тейлөө көрсөтүүлөрү	653,5	677,2	703,9	730,4	354,0
мейманканалар жана башка жашоо жайларынын тейлөө көрсөтүүлөрү	3 567,5	3 211,4	3 277,4	3 380,4	1 129,2

Булак: КР УСКнын маалыматтарынын негизинде түзүлдү [Электрондук ресурс]: <http://www.stat.kg/> - Кыргызстандагы туризм 2016-2020жж. Кирүү режими: <http://www.stat.kg/ru/publications/sbornik-turizm-v-kyrgyzstane/> - экрандан

Иликтөө көрсөткөндөй республиканын туризм комплексине тиешелүү жогорудагы белгиленген түрдүү субъектилер өлкөнүн региондору боюнча бир калпта жайгашкан эмес. Алсак, туризм индустриясына тиешелүү баардык ишканалардын, уюмдардын жана эс алуучу мекемелердин 37,0% Ысык-Көл районуна, 17,0% Бишкек шаарына, 13,1% Нарын районуна, 10,9% Жалал-Абад районуна тиешелүү. Бул жагынан алганда Ош, Чүй жана Баткен райондору азырынча арткы орунду ээлейт. Туризмге таандык мекеме ишканалардын түрлөрүнүн саны боюнча дагы негизинен жогоруда белгиленген региондор үстөмдүк кылат. Ошол эле учурда Нарын району ресторандардын саны жагынан Ош, Баткен жана Талас райондорунан бир кыйла арта экендигин белгилөөгө болот, 2.2 таблицада көрсөтүлгөндөй.

2.2-таблица. Кыргызстандын региондорундагы туризм комплексине тиешелүү субъекттердин саны боюнча айырмачылык (2020-жылдын 1-январына карата), бирдик менен

Региондор	Ресторандар	Туристтик агенттиктер жана туроператорлор	Мейманканалар менен туризм ишканалары жана эс алуу мекемелери	Туризм ишканалары жана эс алуу мекемелери	Санатордук-курорттук мекемелери	Жаратылыш парктары жана коруктары
Баткен	686	77	49	26	3	2
Жалал-Абад	671	226	123	64	9	7
Ысык-Көл	638	357	308	536	26	4
Нарын	170	93	93	124	2	3
Ош	675	171	51	35	7	3
Талас	226	23	39	16	2	2
Чүй	863	300	102	51	13	2
Бишкек шаары	2 078	2 912	489	207	25	-
Ош шаары	241	489	107	25	5	-
Баардыгы	6248	4648	1361	1984	92	23

Булак: КР УСКнын маалыматтарынын негизинде түзүлдү [Электрондук ресурс]: <http://www.stat.kg/> - Кыргызстандагы туризм 2016-2020жж. Кируу режими: <http://www.stat.kg/ru/publications/sbornik-turizm-v-kyrgyzstane/> - экрандан

Бүткүл дүйнөдөгүдөй эле, Кыргызстанда дагы, 2020-жылдагы каргашалуу Пандемия COVID-19тун капташынын терс таасиринен улам республиканын экономикасынын башка секторлорундагыдай туризм комплексинен түшкөн киреше кыйла төмөндөп, туризм менен алектенген туристтик фирмалар, компаниялар ишин токтотуп, жабылууга аргасыз болгон. Алсак, 2019-жылга караганда түшкөн дүң киреше 1173,4 млн. сомго же 2,2 эсеге азайып кеткен. Мындай жагдай региондордун алкагындагы туристтик мекемелердин дагы олуттуу чыгаша тартуусуна дагы түрдүү деңгээлде ортоктош болгон. Иликтөө көрсөткөндөй бул каргашалуу илдеттин таасиринен улам дүң киреше Ысык-Көл районунда 2,0 эсеге, Бишкек шаарында 2,3 эсеге, Нарын районунда 2,3 эсеге, Ош районунда 3,6 эсеге, Чүй районунда 1,9 эсеге төмөндөгөн 2.3 таблицада көрсөтүлгөндөй.

2.3 - таблица. Кыргызстандын региондоруна келген туристтерден түшкөн киреше, млн. сом.

	2016	2017	2018	2019	2020
Баткен	-	2,0	5,5	5,7	4,5
Жалал-Абад	64,6	73,3	83,6	84,7	48,9
Ысык-Көл	344,3	484,3	500,0	446,4	226,5
Нарын	6,2	3,8	2,7	4,8	1,5
Ош	16,2	20,8	21,1	45,4	12,7
Талас	0,2	0,1	0,0	0,0	0,0
Чүй	87,5	83,0	89,3	96,7	51,3
Бишкек шаары	911,7	1 022,7	1 328,4	1 444,4	624,8
Ош шаары	30,8	28,7	34,4	33,4	17,8
Республика боюнча	1 461,5	1 718,7	2 065,1	2 161,4	988,0

Булак: КР УСКнын маалыматтарынын негизинде түзүлдү [Электрондук ресурс]: <http://www.stat.kg/> - Кыргызстандагы туризм 2016-2020жж. Кирүү режими: <http://www.stat.kg/ru/publications/sbornik-turizm-v-kyrgyzstane/> - экрандан

2.4-таблица. Кыргызстандын региондоруна келечекте келүүчү туристтердин саны, миң киши

	Тренд теңдемеси	2019 факт.	Прогноз				
			2023	2024	2025	2026	2027
Республика боюнча	$y = 631394 \cdot x^{0,1751}$ $R^2 = 0,9733$	809 589	864082	887722,3	908723	927658,9	944931,8
Баткен	$y = 9926,7 \cdot \ln(x) + 12373$ $R^2 = 0,8149$	23 276	24097	25762,03	26337,7	27845,48	28299,7
Жалал-Абад	$y = 789,25x^2 - 3309,2 \cdot x + 79956$ $R^2 = 0,3241$	78 661	88514	95464,85	103994,4	114102,5	125789
Ысык-Көл	$y = 210165 \cdot x^{0,3146}$ $R^2 = 0,7817$	318 579	369289	387639,7	404270,9	419532	433671
Нарын	$y = 27710 \cdot x^{0,1932}$ $R^2 = 0,9025$	36 546	39172	40356,13	41410,79	42363,92	43235,11
Ош	$y = 4890,3 \cdot x + 10493$ $R^2 = 0,8447$	31 662	39835	44725,1	49615,4	54505,7	59396
Талас	$y = 36197 \cdot \ln(x) + 60896$ $R^2 = 0,7469$	124 961	126063	127860,01	128852,15	129361,72	130709
Чүй	$y = 60520 \cdot e^{-0,095x}$ $R^2 = 0,5112$	45 200	440409,6	495460,9	550512,1	605563,3	660614,5
Бишкек шаары	$y = 3734,5 \cdot x^2 + 15220 \cdot x + 122315$ $R^2 = 0,1405$	117 504	139577,5	165437	198765,5	239563	287829,5
Ош шаары	$y = 995,5 \cdot x^2 - 4749,1 \cdot x + 35548$ $R^2 = 0,289$	33 200	36690	42891,4	51083,8	61267,2	62312

Булак: Автор тарабынан иштелип чыккан

Кыргызстанга келечекте келетурган туристтердин саны биздин эсептөөбүз боюнча, тагыраак айтканда 2027-жылы азыркыга караганда 135,3 миң кишиге арбыйт. Ал эми региондор боюнча алып караганда бири экинчисинен олуттуу айырмаланат. Алсак, Бишкек шаарына 170,3 миң, Ысык-Көл регионунa 115,1 миң, Жалал – Абадка 47,1, Чүй регионунa 20,9 миң турист туура келет 2.4 таблицада көрсөтүлгөндөй.

Кыргызстанга келечекте келүүчү туристтерден түшүүчү киреше, биздин эсептөөбүз боюнча, тагыраак айтканда 2027-жылы 2019-жылга караганда 440,4 млн. сомго көбөйөт. Ошол эле учурда бул көрсөткүч республиканын региондору боюнча биртоп айырмачылык келип чыгат. Алсак, түшүүчү каражаттын көлөмү жагынан Бишкек шаары (49,6%), Ысык-Көл (24,2%), Чүй (4,3%) жана Жалал-Абад (4,2%) региондору башкы орударды ээлейт 2.5-таблицада көрсөтүлгөндөй.

2.5-таблица. Кыргызстандын региондоруна келечекте келүүчү туристтерден түшкөн кирешенин айырмачылыктары, млн. сом

	Тренд теңдемеси	2019 факт	Прогноз				
			2023	2024	2025	2026	2027
Республика боюнча	$y = 527,27 \cdot \ln(x) + 1432,8$ $R^2 = 0,968$	2 161,4	2288,9	2335,9	2460	2581,9	2601,8
Жалал- Абад	$y = 64,485 \cdot x^{0,2084}$ $R^2 = 0,9697$	84,7	99,5	101,93	104,2	106,29	108,23
Ысык-Көл	$y = 370,4 \cdot x^{0,2145}$ $R^2 = 0,5808$	446,4	578,607	593,41	607	619,51	631,18
Нарын	$y = 1,521 \cdot \ln(x) + 5,5838$ $R^2 = 0,3775$	4,8	6,32	7,31	8,6	9,0	10,2
Ош	$y = 8,79 \cdot x + 3,9$ $R^2 = 0,7381$	45,4	74,22	83,01	91,8	100,59	109,38
Чүй	$y = 2,975 \cdot x^2 - 11,485 \cdot x + 95,525$ $R^2 = 0,9518$	96,7	104,045	105,14	111,2	112,17	113,11
Бишкек шаары	$y = 397,26 \cdot \ln(x) + 861,17$ $R^2 = 0,9071$	1 444,4	1219,93	1240,3	1258	1274,9	1289,9
Ош шаары	$y = 1,35 \cdot x + 28,45$ $R^2 = 0,4573$	33,4	39,25	40,6	41,95	43,3	44,65

Булак: Автор тарабынан иштелип чыккан

Келечекте туризм мекемелеринин кабыл алуу өлчөмү азыркы учурга салыштырганда бир нече эсеге көбөйөт. Республиканын региондорунда бардык категориядагы тоо кыялай жөө жүрүү, ат, машина, же вертолет минүүгө ылайыкташтырылган түрдүү багытты камтыган маршруттар даярдалууда. Туризм ишин дурус уюштуруу аркылуу рекреациянын башка тармактарын дагы кошо өнүктүрүүгө ыңгайлуу шарттар түзүлөт. Мисалы, түрдүү маршруттарды бойлой салынуучу түнөк жай, аялдама же чакан салынган туризм комплекси жаратылыш-рекреация ресурстарын жеткиликтүү өздөштүрүүгө, курорт, эс алуу мекемелерин жайгаштырууга олуттуу таасирин тийгизип, жергиликтүү элди

жумуш менен камсыз кылууга, жашоо-тиричилигинин оңолуусуна жардам берет.

Жогорудагы ар тараптуу иликтөө көрсөткөндөй Кыргызстандын аймагында туризмдин дээрлик бардык сегменттерин региондор боюнча калыптандырууга потенциалык мүмкүнчүлүктөр жетиштүү жана толук шарттар бар. Региондордун аймагындагы жаратылыш-рекреациялык ресурстарын, маданий-тарыхый жактан калыптанган потенциалын жана туризм тармактарынын азыркы кездеги өнүгүү тенденциясын, келечектүү багыттарын экономикалык жактан баалоо жүргүзүүнүн негизинде, алгач ирет республиканын чегинде 10 туристтик кластерди калыптандырууга боло тургандыгы аныкталды. Булардын ар биринин жайгаштыра турган аймактык-административдик райондору такталып, соңунан алардын туризмдин түрлөрү боюнча келечектеги адистештирилүүчү багыттары иштелип чыкты 2.6 таблицада көрсөтүлгөндөй.

2.6 – таблица. Кыргыз Республикасынын келечектеги региондук туристтик кластерлери, аларды адистештирүүнүн багыттары [21]

Кластердин аталышы	Кластердин аймактык жана административдик райондору	Адистештирүүнүн башкы багыттары
Чолпон-Ата	Ысык-Көл, Тоң райондору	Тоо, экологиялык, ден соолукту чыңдоочу, бизнестик жана профессионалдык, лыжа, пляж-эс алуу, билим берүү, конок
Каракол	Ак-Суу, Жети-Өгүз, Түп	Тоо, экологиялык, ден соолукту чыңдоочу, экстремалдуу, укмуштуу окуялар, лыжа, пляж-эс алуу, таанып билүү, конок
Сонкол	Нарын, Кочкор, Ак-Талаа, Жумгал, Тогуз-Торо	Тоо, экологиялык, ден соолукту чыңдоочу, экстремалдуу, укмуштуу, лыжа, билим берүү, спелеотуризм, конок
Арсыланбап	Ноокен, Сузак, Токтогул, Базар-Коргонский	Тоо, экологиялык, дарылоо жана рекреация, лыжа, билим берүү, конок
Аксы	Чаткал, Аксы, Ала-Бука райондору	Тоо, экологиялык, лыжа, билим берүү, укмуштуу окуялар, экскурсия
Бишкек	Панфилов, Жайыл, Москва, Сокулук, Аламүдүн	Тоо, экология, бизнес жана профессионал, лыжа, конок, таанып билүү, билим берүү
Токмок	Чүй, Ысык-Ата, Кемин	Тоо, экологиялык, ден соолукту чыңдоочу, лыжа, таанып билүү, укмуштуу окуялар, конок
Ош	Алай, Араван, Кара-Кулжа, Кара-Суу, Ноокат, Өзгөн, Чон-Алай	Тоо, экологиялык, бизнес жана профессионал, лыжа экстремалы, укмуштуу окуялар, таанып билүү, спелеотуризм, билим берүүчү, конок
Баткен	Баткен, Кадамжай, Лейлек	Тоо, экологиялык, лыжа, таанып билүү, спелеотуризм, конок
Талас	Бакай-Ата, Кара-Буура, Манас, Талас	Тоо, экологиялык, лыжа, таанып билүү, конок, экскурсия

Булак: Автор тарабынан иштелип чыккан

Жогорудагы таблицадагы материалдар көрсөтүп тургандай региондордун ар биринин чегиндеги изилдөөнүн жыйынтыгына ылайык буларда сапаттык, сандык туристтик-рекреациялык потенциалы жетиштүү экендигин, туризмдин бир катар тармактарынын учурда калыптанып жана өнүгүп жатышы туристтик кластерлердин келечектүүлүгүн толук ырастайт.

Республиканын региондорунун чегинде жогорудагыдай туристтик кластерди түзүү жана андан ары карай калыптандыруу айыгышкан атаандаштыкка, ошол эле учурда кызматташтыктын уңгусуна негизделет. Региондук туризм базар алкагындагы атаандаштык артыкчылыктары мекемелерди жана уюмдарды бир нукка салып бириктирүүгө, инновациялык технологияларды өз убагында колдонууну кызыктар кылууга өбөлгө түзөт дагы бул өз кезегинде аймактын имиджин калыптандырууга таасирин тийгизүүчү тигил же бул тармакты өнүктүрүүнүн башкы багыттарынын негизинде калыптанат. Базар мамлелеринин шартында региондук туристтик кластерлердин айыгышкан атаандаштыкка жөндөмдүүлүгү кылуучу социалдык-экономикалык көрсөткүчтөрдүн, эмгек ресурстардын, ошондой эле ички жана тышкы тартылуучу инвестициялык потенциалдын тийгизүүчү таасиринин негизинде ишке ашырылат. Региондук деңгээлдеги ушундай келип чыгуучу атаандаштык мамилелердин жөндөмдүүлүгү өз кезегинде тигил же бул деңгээлде тиешелүү кластерлердин ички, ошондой эле тышкы чөйрөсүнүн өнүгүшүнө өбөлгө түзөт.

Үчүнчү бөлүмдө - **“Ысык-Көл регионунун ресурстук потенциалы жана туристтик кластерди калыптандыруунун келечектүү багыттары”** – аймактын жаратылыш - рекреация потенциалынын туризмди өнүктүрүүдөгү экономикалык мааниси иликтенип, региондук туристтик кластерди калыптандыруунун модели түзүлүп, туристтик кластерди калыптандыруунун уюштуруу-экономикалык механизми иштелип чыккан.

Ысык-Көл регионундагы Каракол туристтик кластеринин мисалында түзүлгөн модели туризм индустриясын калыптандыруу учурунда өндүрүштүк тейлөө процессинине түздөн түз жана кыйыр түрүндө катышкан түрдүү субъектилердин, алардын ич ара байланышынын туруктуулугун, өнүгүү деңгээлин даана көрсөтөт. Кластер моделинин негизин, анын корунунун курамына кирүүчү Каракол шаары, туроператорлор, туристтик агенттиктер «Каракол» лыжа базасы, түрдүү курорттор, пансионаттар, боз үйлөрдөн куралган комплекстери, дүйнөгө кеңири таанымал эл аралык альпинистик борбор "Кан Теңири", жаратылыш-рекреациялык потенциал, Ысык-Көл көлү, маданий жана тарыхый мурастар ээлейт.

Ал эми кластердин корунун түзүмүн ар тараптуу, бири экинчиси менен биргеликте аракетке келтире турган, ишти алдыга жылдыруучу бир катар негизги блоктору орун алган. Буларга административдик бирдик, туристтик ишкер сектору, турлардын негизги түрлөрү, окуу жайын уюштуруу жана изилдөө борборун түзүү, туристтик тейлөө кызматтарын керектөөчүлөр, туризмди өнүктүрүүнүн инфраструктурасы, тейлөө көрсөтүүнүн сектору, инновацияны жаратуу жана ишке ашыруу (3.1 – сүрөт).

Биринчи баскычында, эң алды менен туристтик аймактагы калыптануучу кластерге таандык инновациялык иш-аракетке келтирилүүчү субъектилердин бардыгы аныкталып, иретке келтирилет. Мындай комплекстүү тактоо жүргүзүү өз кезегинде ал жерде түзүлүүчү кластердин инфраструктурасын так аныктоого, жеткиликтүү калыптандырууга жана андан ары карай өнүктүрүүгө мүмкүнчүлүк түзөт. Жыйынтыгында алардын өзгөчөлүктөрү аныкталат дагы, толук мүнөздөмө берилет.

Экинчи баскычында региондун чегиндеги туристтик кластердин негизги багыттарын жана анын туристтик бардык потенциалын, тагыраак айтканда, илимий, инвестициялык, экономикалык, социалдык, экологиялык факторлорунун түпкү уңгусун аныктоочу башкы көрсөткүчтөрүнүн тутуму иргелип, тактоо жүргүзүлөт. Ушундан кийин туристтик кластердин адистештирилүүчү, артыкчылыктуу багыттары негизделенет.

Мунун үчүнчү баскычын ишке ашыруунун жүрүшүндө инновациялык артыкчылыгы жактан деңгээли кыйла жогору болгон ар бир экономикалык көрсөткүч тиешелүү коэффициенттер белгиленет дагы, туристтик кластердин уңгусун түзүүчү көрсөткүчтөрү аныкталат.

Региондогу туристтик кластердин инновациялык түзүмүнүн негизги элементтеринин инновациялык потенциалынын интегралдык коэффициенти төмөнкү көрсөткүчтөргө негизделет:

региондогу туристтик кластердин инновациялык түзүмдүк элементинин инновациялык потенциалынын интегралдык коэффициенти;

кластерди калыптандырууда инновациялык жигердүүлүктүн өнүгүшүнө ылайык база катары колонулуучу ошол аймактагы туристтик кластерге таандык өнүгүүнүн коэффициенти.

Төртүнчү баскычта тиешелүү индикаторлордун ар тобунун ичиндеги интегралдык коэффициенттердин маанилүүлүгүн аныктоого керектүү бардык маалымат чогултулат дагы, андан кийин булар маанисинин артыкчылыктары боюнча салыштырылып, талдоо жүргүзүлөт. Мунун соңунан туристтик кластердин потенциалдарынын ар бирине интегралдык коэффициенттин орточо төмөнкүдөй өлчөмү боюнча эсептелип чыгат:

туристтик кластердин инновациялык түзүмүнүн иликтене турган факторлорунун тийгизүүчү таасиринин интегралдык коэффициентинин орточо мааниси;

иликтенген аймактагы туристтик кластердин башкы багыттарынын көрсөткүчтөрү;

база катары тандалып алынган аймактагы туристтик кластердин көрсөткүчтөрү.

Бешинчи баскычында иликтөөгө алынган тиешелүү аймактагы туристтик кластердин экономикалык, ошондой эле социалдык жактан өнүгүүсүнүн башкы багыттары ар тараптуу аныкталып, жыйынтык чыгарылат. Бул баскычы көпчүлүк учурда өз алдынча, кеңири иштелип чыгат. Ушундан улам иликтенип жаткан аймактагы туристтик кластердин социалдык-экономикалык жактан өнүгүүсүнүн олуттуу багыттары социологиялык ыкмалардын негизинде атайын

3.1 – сүрөт. Ысык-Көл регионундагы “Каракол” туристтик кластеринин келечектеги модели

Булак: автор тарабынан иштелип чыккан

изилдөө жүргүзүлүп, жыйынтыгы түзөтүү коэффициенти аркылуу көрсөтүлүшү ыктымал. Мында негизинен кластердин инновациялык башкаруусунун стратегиясын ишке ашырууга түздөн-түз тиешелүү чарбалык субъекттердин жетекчилери сурамжылоого тартылат.

Жыйынтыкталуучу, *алтынчы баскычында* болсо изилдөөгө алынган аймактын туристтик кластердин жалпы потенциалдык мүмкүнчүлүгү атайын адистер тарабынан толук эсептелип чыгат.

Кластерди калыптандыруунун мындай жыйынтыктоочу негизги багыттарын башынан аягына чейин кылдат аныктоодо төмөнкү көрсөткүчтөр колдонулат: аймактын туристтик кластердин изилденүүчү тиешелүү элементтеринин потенциалын айкындоочу интегралдык коэффициент; тиешелүү базалык мааниси бар базалык аймактын туристтик кластердин изилденүүчү элементтеринин инновациялык потенциалдык мүмкүнчүлүгүн аныктоого колдонуучу интегралдык коэффициент;

аймактагы туристтик калыптануучу кластердин социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн башкы багыттарын, анын тигил же бул өзгөчөлүктөрүн эске алууга колдонулуучу түзөтүү коэффициент.

Бул сунушталган ыкманы тиешелүү региондогу туристтик кластерди калыптандыруу процессинин жүрүшүндө башкаруу ишине колдонууда негизинен төмөнкү жагдайлар талап кылынышы ыктымал:

маалыматтык-методикалык жактан толук камсыз кылуу, региондук деңгээлдеги статистикалык көрсөткүчтөрдүн тутумун уюштуруунун инновациялык технологиясын, анын ичинде туризмге тиешелүү экономикалык көрсөткүчтөрү менен камсыз кылуу. Соңунан ал топтологон маалыматтарды кластерди калыптандырууну жүзөгө ашыруунун натыйжалуулугун эсептеп чыгууга керектелет;

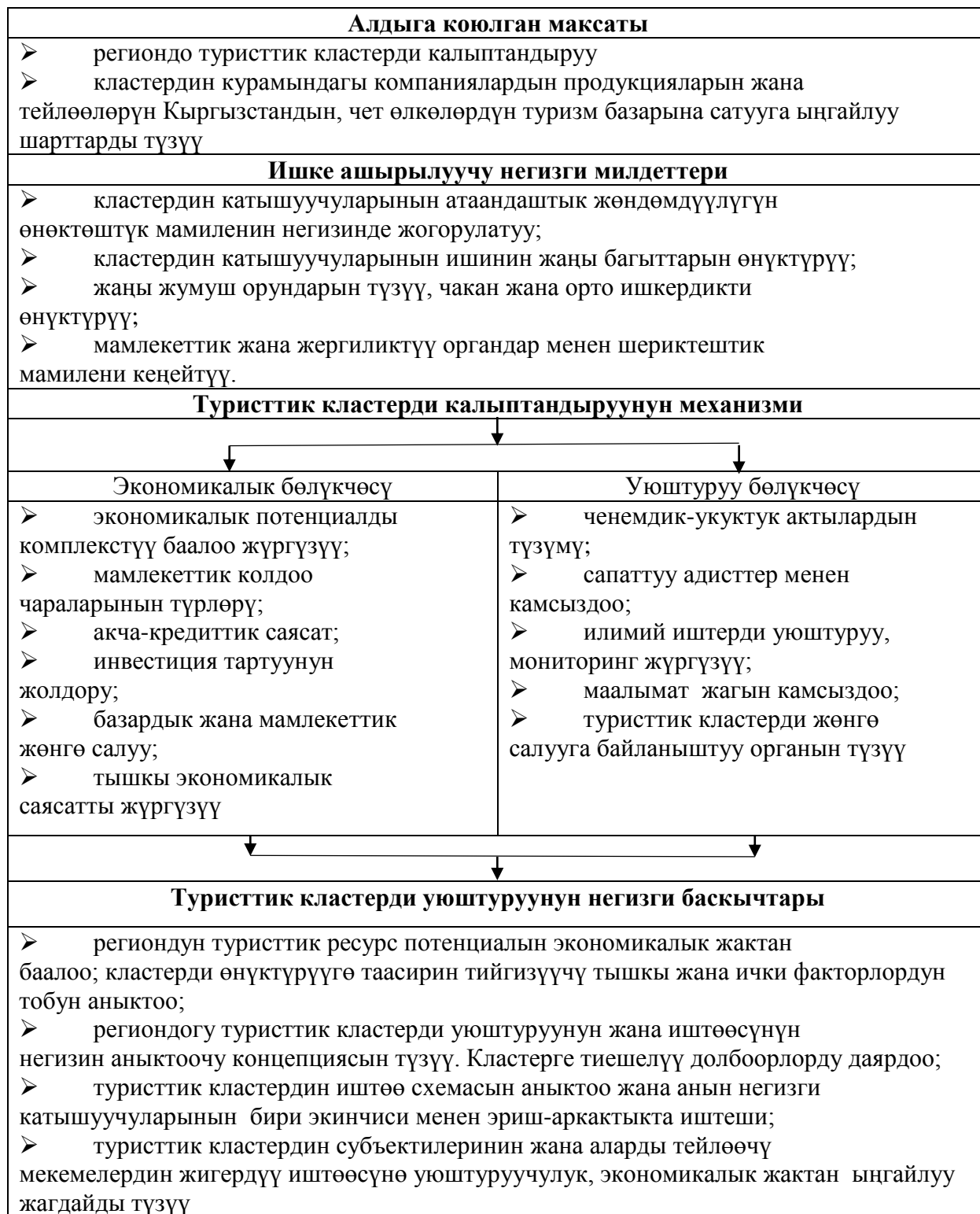
тиешелүү региондогу түзүлүп жаткан кластерди өнүктүрүүгө тиешелүү бардык экономикалык көрсөткүчтөрүн комплекстүү талдоо жүргүзүүнүн негизинде анын натыйжалуулугун, келечектүүлүгүн аныктоо боюнча талдоо жүргүзүлөт;

туристтик кластерди түзүүгө байланыштуу мындай ыкманы колдонуу өз кезегинде региондорду социалдык-экономикалык жактан өнүктүрүүнүн комплекстүү программаларынын алкагындагы мамлекеттик аймактык жана тармактык жөнгө салуу түзүмдөрүнө шайкеш келгидей болушу талап кылынат.

Ар тараптуу изилдөө көрсөткөндөй, белгилүү аймактагы туристтик кластерди калыптандырууну аныктоонун методикасын иштеп чыгуу бир нече баскычты камтыйт. Мунун инновациялык багыттагы потенциалдык мүмкүнчүлүгү өз кезегинде бир катар түрлөрүн, тагыраак айтканда илимий, инвестициялык, экономикалык, социалдык, экологиялык ж.б. аныктайт. Булардын жыйындысы келип тигил же бул региондун өзгөчөлүгүнө карата туризмдин башкы багыттарын өнүктүрүүнүн артыкчылык потенциалын тактоого түрткү берет.

Ысык-Көл регионунун туристтик кластерин түзүү механизмдин негизги бөлүгүн экономикалык жана уюштуруучулук блоктору камтыйт. Экономикалык блогу калыптандырылуучу кластердин тиешелүү мүчөлөрүнүн биргелешип иштеши үчүн ыңгайлуу шарттарды түзүүгө жана натыйжалуу жыйынтык чыгаруу олуттуу салымын кошуучу түрдүү элементтердин жыйындысын камтыйт. Ал эми уюштуруу блогу болсо, каралып жаткан туристтик кластерди

калыптандыруунун башкы багыттарын аныктоочу элементтердин тобун бириктирет (3.2 сүрөт).

3.2 - сүрөт. Ысык-Көл регионундогу “Каракол” туристтик кластерин калыптандырууну уюштуруу-экономикалык механизми

Булак: Автор иштеп чыккан

Ар тараптуу изилдөө көрсөткөндөй, белгилүү аймактагы туристтик кластерди калыптандырууну аныктоонун методикасын иштеп чыгуу бир нече

баскычты камтыйт. Мунун инновациялык багыттагы потенциалдык мүмкүнчүлүгү өз кезегинде бир катар түрлөрүн, тагыраак айтканда илимий, инвестициялык, экономикалык, социалдык, экологиялык ж.б. камтыйт. Булардын жыйындысы келип тигил же бул региондун өзгөчөлүгүнө карата туризмдин башкы багыттарын өнүктүрүүнүн артыкчылык потенциалын аныктоого түрткү берет.

Региондун чегинде туристтик кластерди калыптандыруунун механизмдин экономикалык **блогуна**, биринчи сүрөттө көрүнүп тургандай, бир нече элементтер кирет.

- экономикалык, социалдык потенциалдык мүмкүнчүлүгүн баалоо, тагыраак айтканда ал аймактагы бардык материалдык-техникалык, экономикалык, инновациялык технологиялык ресурстарды эриш-аркактыкта, комплекстүү талдоо, туристтик продуктылардын жаңы түрлөрүн кластерге киргизүүнү негиздеме жасоо;

- мамлекет тарабынан көрүлүүчү башкы чараларынын негизгиси катары жеңилдетилген салыктын түрлөрүн киргизүүнү чечүү, кластердин катышуучуларынын эл аралык гранттык колдоого катышуу мүмкүнчүлүгүн кеңейтүү;

- туристтик кошумча объектилерди жана инфраструктура түзүмүн өнүктүрүүгө субсидияларды алууну чечүү;

- туристтик тейлөө кызматын көрсөтүүчү ишкерлерге жана мекемелерге салык салуунун жөнөкөйлөтүлгөн түрлөрүнө басым жасоо жана салык ставкаларын тиешелүү деңгээлде төмөндөтүү жагын чечүү.

Уюштуруучулук блогу дагы төмөндөй бир катар элементтерди камтыйт:

- региондогу туристтик кластерди уюштурууну жана анын туруктуу иштешин укуктуктук жактан талапка ылайык жөнгө салуу;

- региондун социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн алкагында кластерди түзүүнүн демилгечиси жана координациялоочу региондук мамлекеттик органдар нормативдик-укуктук базасын калыптандырып, кластер түзүүнүн саясатын жүргүзүп, координациялык иштерди тейлейт;

- кластердин мүчөлөрүн адистер менен камсыздоо жана илимий изилдөө жагынан камсыз кылууну чечүү, тагыраак айтканда, туристтик кластерге таандык бизнес-пландарды түзүүгө илимий жактан жеткиликтүү колдоо көрсөтүү;

- кластерди калыптандырууга байланыштуу мониторинг жүргүзүү жана маалыматтык жактан камсыз кылуу;

- региондун туристтик потенциалдык мүмкүнчүлүгүн баалоо, туризмди өнүктүрүүгө тоскоол болуучу негизги факторлорду аныктоо, туризмди өнүктүрүүнүн башкы багыттарын тактоо;

- региондук кластердин башкы багыттарын жана даярдалган долбоорлордун натыйжалуулугун так аныктоону кластерди калыптандырганга чейин чечүү.

ТЫЯНАКТАР

1. Экономика секторлорунун ичинен региондук туризм индустриясы эң келечекте кирешелүү сектору катарында эң алдыңкы орундардын бирин ээлей тургандыгын илимпоздор, тажрыйбалуу адистер тарабынан жеткиликтүү далилденген. Ошол эле учурда дүйнөлүк деңгээлдеги региондордун туристтик ресурс потенциалы, учурдагы деңгээли жана келечекте өнүгүүшү боюнча бири экинчисинен олуттуу айырмаланат. Кыргызстандын туризминин өнүгүүшүндө дагы ушундай региондук жагдай орун алгандыгы менен өзгөчөлөнөт.

2. Улам барган сайын ааламдашуу процессинин ыкчамдашуусу тигил же бул өлкөнүн региондорунун экономикасына, анын ичинде туризм комплексине олуттуу таасирин тийгизип жаткандыгына байланыштуу чарба жүргүзүүнүн жаңы ыкмаларын колдонуу зарылчылыгы келип чыккан эле. Ушундай прогрессивдүү ыкмалардын бири региондук туристтик кластер болуп саналат. Эң башкысы мындай ыкма ишкердик түзүмдөрдүн, бийлик органдарынын жана мамлекеттик мекемелердин, коомдук уюмдардын эриш-аркактыкта туристтик индустрияга жана ага байланыштуу экономикалык секторлорго керектүү ресурстарды потенциалды сарамжалдуу колдонуу менен тиешелүү аймактын туризмдин калыптандырууну, кеңейтүүнү жана экспорттоону уюштуруунун негизинде келүүчү туристтердин керектөөлөрүн толук канааттандыруу жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн арттырууга барандуу салымын кошот.

3. Жаратылыш-рекреация ресурстарды сарамжалдуу өздөштүрүүнүн жана инновациялык табылгаларды кеңири колдонуунун негизинде келечекте региондордо бир катар комплекстер калыптанып, экологиянын принциптерине негизделген жаңы маршруттар түзүлүп, туризм ыкчам өнүгө баштайт. Иштелип чыккан, 2026-жылга чейинки божомолго ылайык республика боюнча келген туристтердин саны 16,7%, түшкөн кирешенин көлөмү 20,4% арбыйт. Туризмдин мындай негизги көрсөткүчтөрү жагынан башкы орунду Ысык-Көл району ээлейт.

4. Жаратылыш-рекреация ресурстарын баалоонун, туризмдин өнүгүү деңгээлин, анын келечектүү багыттарын аныктоонун, келүүчү туристтердин жалпы санын, ошондой эле түшүүчү каражаттын болжолдуу көлөмүн аныктоонун негизинде республиканын региондордо калыптануучу келечектүү туристтик кластерлери алгач иштелип чыкты. Мындай келечекте калыптандырылуучу кластерлер ээлей турган аянты, туристтик потенциалдык мүмкүнчүлүгү, өнүгүү деңгээли, жана адистерилиши жагынан бири экинчисинен олуттуу айырмаланат.

5. Региондордо туризм индустриясын жаратылыш- рекреация потенциалын жеткиликтүү өздөштүрүү, мындан ары ары карай жигердүү өнүктүрүү, келечекте туристтердин санын арбытуу, инфраструктураны талапка ылайык калыптандыруу максатында Ысык-Көл району чыгыш тарабына “Каракол” туристтик кластерин калыптандыруунун модели түзүлдү. Уңгусун Каракол шаары, туроператорлор, туристтик агенттиктер, «Каракол» лыжа базасы, курорттор, пансионаттар, боз үй комплекстери, "Кан Теңири" эл аралык

альпинистик борбору ээлейт. Мындан тышкары кластердин аймагында беш ири тоо лыжа курорту жайгаштырылат.

6. Кластердин курамына кирүүчү субъектилердин жана аларды тейлөөчү түрдүү мекемелердин эриш-аркактыкта жигердүү иштөөсүн камсыз кылып, бир нукка салуучу уюштуруучулук, экономикалык жактан ыңгайлуу жагдайды түзүү иретинде уюштуруу-экономикалык механизми иштелип чыкты. Мындай түзүм өз кезегинде кластердин алкагындагы мамлекеттик жана жеке сектордун ортосунда иштин илгерлешине, келип чыгуучу көйгөйлөрдү өз убагында чечилишине оң таасирин тийгизет дагы, кластердин туруктуу калыптануусуна, узак мөөнөттүү кызматташуусуна тиешелүү салымын кошот.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Региондук туризмди калыптандыруу жана өнүктүрүү боюнча диссертациялык ишти изилдөөнүн жыйынтыгынан төмөнкүдөй практикалык сунуштар келип чыкты:

1. Кыргыз Республикасынын региондук туризмдин экономикалык көйгөйлөрүн илимий жактан үзгүлтүксүз изилдөө жүргүзүү социалдык багыттагы базар мамлелерин калыптандыруунун муктаждыктарынын келип чыгышына байланыштуу экономика секторлорун өнүктүрүүнүн сапаттык жаңы багыты болуп эсептелет. Региондук туризмдин илимий-теориялык жана методикалык уңгусун ар тараптуу талдоо өз кезегинде республиканын аймактык социалдык-экономикалык өнүгүүсүндөгү анын түпкү маанисин ачууга, региондук туризмди калыптандыруунун өзгөчөлүгүн, көп кырдуулугун, зарылчылыгын ачып көрсөтүүгө мүмкүндүк берет;

2. Жаратылыш-рекреациялык жана тарыхый-маданий потенциалды региондук туризмди өнүктүрүүдөгү болгон мүмкүнчүлүктөрдү алардын сандык курамын, масштабын, маанисин, ресурстардын сапаттык потенциалын, ошондой эле келечектүү багыттарын кластерлик ыкманы кеңири колдонуунун негизинде бышыкталат. Аларды региондук туризм тармагын өнүктүрүүгө тартуу үчүн учурда республикада инвестициялык ыңгайлуу шарттар түзүлүп, туризм тармагын экспорттоого мамлекет тарабынан тиешелүү мүмкүнчүлүктөр калыптанган.

3. Региондук туризмди өнүктүрүүнүн дүйнөлүк тенденциясын иликтөөнүн, ошондой эле Кыргыз Республикасынын туристтик ресурс потенциалынын, расмий статистикалык көрсөткүчтөрүнүн негизинде, экстраполяция методун колдонуу менен, 2027-жылга чейин республиканын региондук туризмдин өнүктүрүүнүн болжолун аныктоонун негизинде республиканын региондорунун аймагында келечекте калыптануучу туристтик кластерлер иштелип чыкты. Булар потенциалдык мүмкүнчүлүгү, өнүгүү деңгээли, адистештирилиши сыяктуу башкы көрсөткүчтөрү жагынан бири экинчисинен кыйла айырмаланып турат.

4. Ысык-Көл районуна тиешелүү эки административдик райондун аймагында “Каракол” туристтик кластерин калыптандыруунун баштапкы модели түзүлүп чыкты. Региондун туристтик комплексин өнүктүрүү процессине

мындай кластердик ыкманы колдонуу инновациялык технологияны кеңири керектөөгө, атаандаштыкка туруштук берүүчү дестинацияны калыптандырууга, базар алкагында тейлөөнүн келечектүү түрлөрүн сунуштоого, чакан жана орто ишкердикти жигердүү өнүктүрүүгө, тектеш жана көмөкчү тармактардын өсүшүнө олуттуу салымын кошот. Эң башкысы туристтик кластердин алкагындагы конкреттүү инвестициялык жана инфраструктуралык долбоорлорун ишке ашыруунун мамлекеттик экономикалык саясаттын активдештирүүнү, кластерди түзүүгө байланыштуу уюштуруу-укуктук, координациялоочу, аналитикалык жана эксперттик жумуштарды ишке ашырууну тездетет.

5. Изилдөөнүн жүрүшүндө региондун туризмдин калыптандырууну бир нукка салуу, уюштуруучулук, экономикалык жактан ыңгайлуу жагдайды түзүү максатында туристтик кластердин уюштуруу-экономикалык механизми иштелип чыкты. Мындай түзүм өз кезегинде региондордогу туристтик кластерди түзүүгө байланыштуу алдыга коюлган негизги милдеттерин ишке ашырууга, туристтик кластердин моделине киргизилип, талдоого алынган туристтик бардык субъекттерин жана алардын өз ара мамилелеринин эриш-аркактыкта болушун, натыйжалуу иштешин жөнгө салат.

ДИССЕРТАЦИЯЛЫК ТЕМА БОЮНЧА ЖАРЫК КӨРГӨН ИШТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. Токторов, А. А. Устойчивость как главное направление развития туризма в Кыргызской Республике [Текст] / А. А. Токторов // М. Рыскулбеков атындагы КЭУ Жарчысы. – 2016. – 3 (37). – 400-403-б. elibrary.ru/item.asp?id=28342641

2. Токторов, А. А. Мотивация труда работников в организации и пути её совершенствования в современных условиях [Текст] / А. А. Токторов // М. Рыскулбеков атындагы КЭУ Жарчысы. – 2017. – 3 (41). – 309-311-б. elibrary.ru/item.asp?id=47687888

3. Токторов, А. А. Роль информационно-коммуникационные технологии в развитии туризма в Кыргызской Республике [Текст] / А. А. Токторов // Экономика и бизнес: теория и практика. - 2021. - 1-2 (71). - 196-199-б. elibrary.ru/item.asp?id=44707744

4. Токторов, А. А. Региональные туристские кластеры Кыргызской Республики: предпосылки создания и развития [Текст] / А. А. Токторов // Евразийское научное объединение – 2021. - 10-3 (80). -177-180-б.

5. Токторов, А. А. Кыргызстандын региондорунда туризмдин өнүгүү деңгээли [Текст] / А. А. Токторов // М. Рыскулбеков атындагы КЭУ Жарчысы. – 2021. – 3 (52). - 158-160-б. elibrary.ru/item.asp?id=47330292

6. Токторов, А. А. Благоприятные рекреационные и экономические условия как аспект развития туризма [Текст] / А. А. Токторов // Экономика и бизнес: теория и практика. - 2021. - 12-1 (82). - 45-50-б. elibrary.ru/item.asp?id=47687888

7. Токторов, А. А. Региондук туризм кластерин калыптандыруунун өзгөчөлүгү [Текст] / А. А. Токторов // ALATOO ACADEMIC STUDIES -2022. -1. - 313-320-б. elibrary.ru/item.asp?id=48356787

8. Токторов, А. А. Организационно-экономический механизм формирования туристского кластера в регионе [Текст] / А. А. Токторов // Вестник КГУСТА им.Н.Исанова -2022. - 2. - 783-787-б. elibrary.ru/item.asp?id=48468825

Токторов Амантай Атантаевичтин “Кыргыз Республикасынын региондорунун туризмдин өнүктүрүү” темасындагы 08.00.05 – экономика жана эл чарбасын башкаруу адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын алуу үчүн жазылган диссертациялык изилдөө ишинин РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: регион, теория, туризм, кластер, инновация, потенциал, ресурс, экспорт, инновация, экономика, модел, өнүктүрүү, механизм, уюштуруу, өлкө.

Изилдөөнүн объектиси: Кыргыз Республикасынын региондорунун туризм комплексин өнүктүрүү, туристтик кластерди калыптандыруунун уңгусун иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн предмети катары республиканын региондук туризмдин келечекте кластерлик ыкманын негизинде өнүктүрүү болуп саналат.

Изилдөөнүн максаты региондук туризмди өнүктүрүүнү илимий-теориялык жактан негиздөө жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу болуп саналат.

Изилдөөнүн методдору: статистикалык, салыштырмалуу, жалпылоо, жана экономика-математикалык моделдөө ыкмалары, сандык, системалык.

Алынган жаңылыктар: Теориялык жана методикалык ыкмалардын алкагында региондук туризмди өнүктүрүүнүн өзгөчөлүктөрү такталып, башкы багыттары, 2027-жылга чейин республиканын региондук туризмдин өнүктүрүүнүн божомолу даярдалып, региондун аймагында туристтик кластерди калыптандыруунун модели түзүлгөн жана анын уюштуруу-экономикалык механизми иштелип чыккан.

Алынган натыйжалар: Ишти даярдоонун жүрүшүнөн келип чыккан практикалык натыйжалары, далилдүү сунуштар жана корутундулар региондук туризм комплексин өнүктүрүү саясаттын ишке ашыруучу мамлекеттик органдар тарабынан туризм стратегиясын экономикалык багыттарын аныктоодо, ошондой эле республиканын региондоруна, келечектеги кластерлерди түзүүгө инвестиция тартуу максаттарына пайдаланылышы ыктымал.

Колдонуу даражасы: иштелип чыккан жана негизделген практикалык нуктагы сунуштар республиканын региондорунда туризмди өнүктүрүүнүн келечектүү багыттаын аныктоодо, мамлекеттик программаларды иштеп чыгууда, туристтик кластерди калыптандырууда автор тарабынан даярдалган

моделди жана анын уюштуруу-экономикалык механизмдин мамлекеттик органдар тарабынан колдонулушу мүмкүн.

Колдонуу чөйрөсү: Туризмдин илимий - теориялык, методикалык жактан иштелип чыккан негиздемеси, алынган жыйынтыгы жана практикалык сунуштары Кыргыз Республикасынын министирликтер, ведомстволор тарабынан даярдалуучу Кыргыз Республикасынын концепцияларына, социалдык-экономикалык өнүктүрүүнүн стратегиясына, туризмдин региондук башкы багыттарын аныктоого маалыматтык база катары колдонулушу мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

диссертации Токторова Амантай Атантаевича на тему «Региональное развитие туризма в Кыргызской Республике» на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством «Региональное развитие туризма в Кыргызской Республике»

Ключевые слова: регион, теория, туризм, кластер, инновации, потенциал, ресурс, экспорт, инновации, экономика, модель, развитие, механизм, организация, страна.

Объект исследования: развитие туристического комплекса регионов Кыргызской Республики, разработка основ формирования туристского кластера.

Предметом исследования: является перспективное развитие регионального туризма в стране на основе кластерного подхода.

Цель исследования научно-теоретически обосновать развитие регионального туризма и разработать практические рекомендации.

Методы исследования: статистические, сравнительные, методы обобщения и экономико-математического моделирования, количественные, систематические.

Научная новизна: В рамках теоретико-методологических подходов уточнена специфика развития регионального туризма, определены основные направления, прогноз развития регионального туризма до 2027 года, были разработаны модель формирования туристского кластера в регионе и его организационно-экономический механизм.

Полученные результаты: Практические результаты, фактические данные и рекомендации по подготовке работы могут быть использованы государственными органами, реализующими политику регионального развития туризма, при определении экономического направления туристской стратегии, а также для привлечения инвестиций в регионы страны, создание перспективных кластеров.

Степень использования: Разработанная модель и ее организационно-экономический механизм могут быть использованы государственными органами при определении приоритетов развития туризма в регионах страны, при разработке государственных программ, формировании туристских кластеров.

Область применения: Научно-теоретическое, методологически разработанное обоснование туризма, полученные результаты и практические рекомендации могут быть использованы в качестве информационной базы для Концепций Кыргызской Республики, стратегии социально-экономического развития, подготавливаемых министерствами, ведомствами Кыргызской Республики, определение региональных основных направлений туризма.

SUMMARY

Of dissertation of Toktorova Amantai Atantaevich on the topic "Development of tourism in the regions of the Kyrgyz Republic" for the degree of candidate of economic sciences in the specialty 08.00.05 - economics and management of the national economy

Key words: region, theory, tourism, cluster, innovation, potential, resource, export, innovation, economy, model, development, mechanism, organization, country.

Object of research: Development of the tourist complex of the regions of the Kyrgyz Republic, development of the basis for the formation of the tourist cluster.

Subject of the study is the promising development of regional tourism in the country because of the cluster approach.

Purpose of the study is to scientifically and theoretically substantiate the development of regional tourism and develop practical recommendations.

Research methods: statistical, comparative, methods of generalization and economic-mathematical modeling, quantitative, systematic.

Scientific novelty: Within the framework of theoretical and methodological approaches, the specifics of the development of regional tourism, the main directions of the development, the forecast of the development of regional tourism until 2027, the model of the formation of the tourist cluster of the tourist cluster. were developed.

The obtained Results: Practical results, factual data and recommendations for the preparation of the work can be used by government agencies implementing the policy of regional tourism development in determining the economic direction of the tourism strategy, as well as to attract investment in the regions of the country, the creation of promising clusters.

Degree of use: The developed model and its organizational and economic mechanism can be used by government agencies in determining priorities for the development of tourism in the regions of the country, in the development of government programs, the formation of tourist clusters.

Applications: Scientific-theoretical, methodologically developed rationale for tourism, the results obtained and practical recommendations can be used as an information base for the Concepts of the Kyrgyz Republic, the strategy for socio-economic development, prepared by the ministries, departments of the Kyrgyz Republic, definition of regional main directions of tourism.

Формат 60x84 1/16
Бумага офсетная. Гарнитура «Times». Объем 1,75 п.л.
Печать офсетная. Тираж 100 экз.
Отпечатано в типографии «Аракет-принт»